

การบริหารจัดการวัดที่มีโบราณสถานเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ The Administration of Buddhist Monastery Containing Archaeological Sites as Eco-tourist Location

พระมหามงคลกานต์ ฐิตธมโม

PhramahaMongkholkhan Thitadhammo

พระวรพนธ์ วรธมโม (ตันท์พูนเกียรติ)

Phra woraponte varadhammo,(Tanpoonkiat)

พระสุชีศม สีสเตชปุตติโย (จิรมหาสุวรรณ)

Phra Sukheesom Silatechaputtiyo,(Jiramahasuwan)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

วัดพุทธเมตตาบุญญาภาพ

Wat Buddhamettabunyanupab

E-mail : Mongkholkhan1977@gmail.com, varadharmmo@gmail.com

jiramahasuwan@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 11 กุมภาพันธ์ 2567

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 3 พฤษภาคม 2567

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 2 มิถุนายน 2567

บทคัดย่อ

การศึกษาครั้งนี้เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจในเรื่องการบริหารจัดการของวัดโดยมีรูปแบบการบริหารองค์กรและรูปแบบของการบริหารแบบอนุรักษ์โดยเจาะจงที่เจ้าอาวาสเป็นผู้ขับเคลื่อนในการบริหารจัดการวัดที่มีโบราณสถานเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมชุมชน

ดังนั้น การบริหารจัดการวัดที่มีโบราณสถานจึงต้องการการมีส่วนร่วมและมีการอนุรักษ์เชิงวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของสถานที่นั้น ๆ จึงมีความสำคัญเป็นอย่างมากในการที่จะเข้าใจบริบทของถิ่นนั้น และการร่วมมือของเจ้าของท้องถิ่นอันมีประชาชนและองค์กรท้องถิ่น โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้นำและสร้างความเข้าใจให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการบริหารจัดการเพื่อความเจริญรุ่งเรือง

คำสำคัญ: การบริหาร, พุทธอาราม, การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ADSTRACT

The study is to make understand in the administration of the monastery by means of the specific style of organization administration and conservative administration driven by abbots at the monasteries containing archaeological sites as eco-tourist location and a learning center of community culture.

Therefore, the administration of the monasteries with archaeological sites requires engagement and conservation of the unique cultural identities of particular places. Thus, it is very important to understand the context of that place, having the cooperation between the local citizens and the organizations with abbots as leaders and creating joint understanding in monastery administration.

Keywords: Administration, Buddhist monastery, Eco-tourism

บทนำ

วัดเป็นสถานที่สำคัญ และเป็นหน่วยงานปกครองและหน่วยงานดำเนินกิจการคณะสงฆ์ และกิจการพระศาสนาที่สำคัญที่สุด และเป็นรากฐานอันสำคัญยิ่งของคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนา เป็นองค์กรหลักในการปกครองคณะสงฆ์ หลักเกณฑ์และวิธีการต่าง ๆ เกี่ยวกับวัด ทรงตราไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ทั้งสิ้น เช่นเดียวกับบทบัญญัติว่าด้วยมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นสถาบันหรือองค์กรปกครองคณะสงฆ์สูงสุด วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล คือบุคคลตามกฎหมาย และตำแหน่งเจ้าอาวาสจึงเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญยิ่ง (พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ), 2545 : 16) และสำหรับการบริหารวัดที่มหาเถรสมาคมกำหนดขึ้นนั้นมี การปกครองคณะสงฆ์ การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2538 : 32)

ประกอบกับการบริหารจัดการวัดในปัจจุบันยังติดอยู่กับรูปแบบเดิม ๆ อยู่กับที่ คือทรงอยู่และทรุดลงตามลำดับ ไม่ค่อยได้รับการพัฒนารูปแบบ และวางยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการวัดที่เป็นระบบและรูปธรรมที่ดี เหมาะสมในสถานการณ์ยุคปัจจุบัน ที่มีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สภาพแวดล้อม วัฒนธรรมและสังคมโลกที่ เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ดังนั้น การบริหารจัดการวัดในบางสถานที่จึงมีปัญหาในด้านต่าง ๆ มาก ขาดการแก้ไขในการบริหารจัดการวัดที่เหมาะสมตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา จนถึงขั้นวิกฤตขาดพระภิกษุสามเณรที่เป็นบุคลากรที่สำคัญในการบริหารจัดการวัดและพระพุทธศาสนา และกลายเป็นวัดร้างไปในที่สุด ปัญหาเหล่านี้ยังไม่ได้มีการแก้ไขอย่างถูกต้องถูกหลักการบริหารจัดการวัดที่เหมาะสมดังมาจากคณะสงฆ์นัก และอาจกลายเป็นสาเหตุใหญ่ อันนำพาและส่งผลเสียหายถึงความทรุดโทรมเสื่อมสลายของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยในภายหน้าอีกด้วย (พระครูวิสุทธิธานันท์คุณ (สุรศักดิ์ วิสุทธิธำโร), 2557)

โบราณสถาน โบราณวัตถุ และจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งงานศิลปกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าและเป็นเสมือนเอกลักษณ์ของความเป็นชาติไทย ปัจจุบันวัดมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิมคือ การเป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภทศาสนสถานที่สำคัญ เพราะภายในวัดประกอบไปด้วยศิลปวัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นอารยธรรมและความเจริญของชาติอันเป็นแหล่งรวม ที่สามารถศึกษาย้อนกลับไปได้ในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม รวมทั้งการเชื่อมโยงความเป็นมาของวัฒนธรรมกับชุมชนและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน นอกจากนี้วัดยังเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่ประกอบด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่สวยงาม สงบ สันโดษ ตามหลักพระพุทธศาสนา

วัดเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สำคัญ เพราะมีพุทธศิลป์เป็นแหล่งจูงใจ พุทธศิลป์เป็นทัศนูปกรณ์ในการสอนธรรมะได้อย่างยอดเยี่ยม ฉะนั้น เมื่อศึกษาความหมายของพุทธศิลป์ให้ลึกซึ้งลง

ไปแล้วจะเห็นว่าเป็นเรื่องของธรรมะทั้งสิ้น จึงเห็นว่าการอนุรักษ์ไว้นั้นมีคุณค่าทางการดำรงพระพุทธศาสนาไว้ และเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วย และยังเป็นแหล่งทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สามารถทำให้เศรษฐกิจโดยรวมของชาติดีขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้ วัดจึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ทรงคุณค่า เพราะเป็นแหล่งรวมของวัฒนธรรม มีทรัพยากรทางกายภาพ ทรัพยากรทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เพียงแต่จะถ่ายทอดออกไปได้อย่างไร ถ้าเราไปแยกส่วน ไม่ได้มองอย่างต่อเนื่องเป็นเหตุเป็นผล เราก็จะทำได้เพียงแค่มาวัดเพื่อถ่ายรูปสวยงาม การบริหารจัดการด้านแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและมรดกวัฒนธรรมควรเป็นเรื่องที่มีหลักประสานกันหลายรูปแบบ รวมทั้งการบริหารทางธุรกิจ การจัดการรักษาสถานที่ซึ่งเป็นมรดกการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม อุทยานธรรมด้านขนส่ง โบราณคดี พิพิธภัณฑสถาน ที่มองเห็นสัมผัสได้ และผลผลิตต่าง ๆ ทางวัฒนธรรม การจัดการท่องเที่ยวในวัดแม้กระทั่งในพระอารามหลวงยังมีข้อจำกัดอยู่มากพอสมควร ทั้งด้านกายภาพ ด้านนโยบาย ด้านการพัฒนาบุคลากรทางการท่องเที่ยวและสภาพแวดล้อม (พระมหาบุญพิเศษฐ์ จันทรเมืองเส, 2553)

ด้วยเหตุนี้ เจ้าอาวาสจึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาเกี่ยวกับการบริหารวัดในด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ซึ่งหวังว่าจะได้ตระหนักถึงปัญหาทางด้านความรู้การบริหารวัดเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในพื้นที่เพื่อเป็นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของประเทศ ซึ่งวัดที่มีการบริหารจัดการโบราณสถานในวัดเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนมีอยู่หลายแห่งที่มีอายุยาวนาน เป็นแหล่งท่องเที่ยวและเป็นสถานที่พักผ่อนของประชาชนซึ่งยังขาดรูปแบบการบริหารที่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ดังนั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาวิธีการแก้ปัญหาของการบริหารให้มีคุณภาพสืบไป

ความหมายการบริหารจัดการองค์กรและพัฒนาโบราณสถานเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

การพัฒนาโบราณสถานเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์ก็จะต้องทำความเข้าใจก่อนว่า ความหมายในการพัฒนามีในรูปแบบใดและนักพัฒนาทั้งหลายได้ให้ความหมายในการพัฒนาอย่างไร ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาองค์กรหรือการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ การบริหาร หมายถึง การปกครอง (Government) การดูแลรักษาบำรุงหมุ่คณะและการดำเนินงานหรือการจัดการ (Management) กิจกรรมต่าง ๆ ของหมุ่คณะ หรือองค์กรต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงตามนโยบาย (Policy) และวัตถุประสงค์ (Purpose/Objective) ขององค์กรนั้น ๆ ด้วยดีมีประสิทธิภาพ (Efficiency) พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล), 2548 : 26). และยังมีอีกองค์กรหนึ่งที่ให้ความสนใจของการบริหารการจัดการ ด้วยการให้ความหมายของการจัดการว่า หมายถึงการพิจารณาระบบการจัดการ ด้วยการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องในการบริหาร พร้อมกับการใช้วัสดุอุปกรณ์ให้เกิดความคุ้มค่า และเทคนิควิธีการตลอดจนกลยุทธ์ในการผ่อนคลายพันธุการต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนรู้ ผู้ดำเนินการเป็นสำคัญ (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2544 : 20) มีองค์ประกอบ 7 ประการ ดังนี้

1. มีนโยบาย หรือแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกันทุกงานและมุ่งเน้นการพัฒนาผู้เรียนรู้เป็นสำคัญ
2. ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการจัดการทุกขั้นตอน
3. ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องร่วมปฏิบัติงานตามความถนัดและความสนใจ
4. มีการคาดการณ์แก้ไขปัญหายุ่งยากต่าง ๆ จนกระทั่งเกิดความยืดหยุ่นในการจัดการเรียนรู้ตามแนวทางปฏิรูปการเรียนรู้

5. ใช้นวัตกรรมหรือวิธีการ ที่หลากหลายในการดำเนินงาน
6. ใช้วัสดุอุปกรณ์ได้อย่างเหมาะสมคุ้มค่า
7. นำผลการดำเนินงานมาใช้ในการพัฒนาผู้ร่วมงานเป็นระยะ

กล่าวได้ว่า การจัดการหมายถึง กระบวนการดำเนินการตามนโยบายและแผนงานเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ขององค์การโดยอาศัยปัจจัยภายในและภายนอกองค์การ รวมทั้งวิธีการจัดกิจกรรมหลัก 5 ประการ ได้แก่ การวางแผนโดยเราจะวางแผนอย่างไรเพื่อให้แผนนั้นบรรลุเป้าหมาย การจัดองค์กรเราจะจัดการองค์กรในรูปแบบใดเพื่อให้องค์กรเดินไปได้ตามแผนพร้อมกับการชี้แนะแนวทางให้เป็นไปด้วยดี การควบคุมดูแลองค์กรและการติดตามประเมินผลการดำเนินงานขององค์กร หากแต่สิ่งที่สำคัญผู้ที่จัดการการบริหารต่าง ๆ ต้องเข้าใจบริบทและเข้าใจความเป็นมาของสิ่ง ๆ นั้น รวมทั้งเจ้าของพื้นที่อันหมายถึงเจ้าอาวาสและผู้ที่อยู่ในพื้นที่จึงจะเป็นผู้ที่เข้าใจและสามารถจัดการการบริหารกับสิ่ง ๆ นั้นได้อย่างดี

การบริหารในเชิงอนุรักษ์

การจัดการการบริหารมีอยู่หลากหลายรูปแบบแต่การจัดการบริหารในแบบอนุรักษ์นั้นเป็นไปในรูปแบบใด จึงเกิดมีแนวคิดและมีวิธีการที่นักจัดการต่าง ๆ ได้กล่าวเอาไว้ว่ารูปแบบของการอนุรักษ์ ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความคิดเห็นในเรื่องของการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ซึ่งก็หมายรวมถึง สถาปัตยกรรมที่เป็นโบราณสถานเอาไว้ด้วย ผู้เขียนจึงขอนำเสนอเนื้อหาดังมีรายละเอียดดังนี้

การอนุรักษ์ ตามความหมายของพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2552 หมายถึงการรักษาให้คงเดิม ส่วนกรมศิลปากรได้ให้คำจำกัดความของการอนุรักษ์ไว้ว่า การดูแลรักษาเพื่อให้อยู่คงคุณค่าไว้ ซึ่งหมายถึงการป้องกัน รักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์ และการบูรณะ (ราชบัณฑิตยสถาน 2538 125) โดยมีนักอนุรักษ์ได้ให้ความหมายเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานไว้ว่า การดูแลรักษาโบราณสถานเพื่อให้อยู่คงคุณค่าไว้และให้หมายรวมถึงการป้องกัน การรักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์ และการบูรณะโบราณสถาน (สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม 2550 33) และยังมีผู้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ทั้งในมุมกว้างและมุมแคบหลายประการโดยมีความหมาย 2 นัย ในที่กว้าง การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้และการจัดการทรัพยากรทั้งที่เป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างฉลาดจนมีการวางแผนอย่างรอบคอบสำหรับทรัพยากรเหล่านั้น เพื่อบรรลุความต้องการในอนาคตของเราเอง ซึ่งความต้องการในอนาคตมักจะหมายถึง การมีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติใช้อย่างพอเพียงในอนาคตนั่นเอง ส่วนนัยที่มีความหมายที่แคบกว่า การอนุรักษ์จะหมายถึง การปรับปรุงหรือป้องกันอาคารหรือกลุ่มอาคารและพื้นที่อนุรักษ์ใกล้เคียง โดยมักจะเป็นอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม หรือมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ บริเวณดังกล่าวอาจมีขอบเขตตั้งแต่หมู่บ้านทั้งหมู่บ้าน เช่น ถนน ตลาด กลุ่มอาคาร โบสถ์ วัด หรือแม้แต่ส่วนหนึ่งของอาคาร เป็นต้น (AppledyrdDonala 1979 294) เมื่อกล่าวถึงการปฏิสังขรณ์ได้เริ่มขึ้น หลักแห่งการอนุรักษ์ก็จะถูกละเลยไปที่ละ น้อย ๆ จนกระทั่งลักษณะและเอกลักษณ์ของอาคารทั้งหมดได้ถูกเปลี่ยนไปและได้สูญเสียจะของอาคารทั้งหมด (สมชาติ จึงสิริอารักษ์ 2548 3) จึงเป็นเหตุให้เราต้องเข้าใจการวางแผนในการอนุรักษ์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น

การอนุรักษ์ หมายถึง การวางแผนใช้อาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมและเทคโนโลยีให้ดีที่สุด รวมทั้งการดูแลรักษาที่ดีต่ออาคาร และบางครั้งรวมถึงกิจกรรมอื่นๆ เช่น

กิจกรรมในอาคารทั้งด้านสังคมและเทคโนโลยี เช่น การรักษาบรรยากาศของชุมชน Covent Garden (ตลาดเก่าในกรุงลอนดอน) หรือการรักษาเครื่องสูบน้ำโบราณที่เมือง East Pool Mine ใน Cornwall เป็นต้น (วีระ โรจน์พจนรัตน์ 2528 12) จึงเกิดมืองค์กรต่าง ๆ ที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการอนุรักษ์และวางแผนการอนุรักษ์ เช่น กรมศิลปากร ให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์โบราณสถาน จึงมีการออกระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ.2528 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้วิธีการอนุรักษ์โบราณสถาน เป็นไปด้วยความถูกต้องตามหลักวิชาการแบบสากล และให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ สังคม ประเพณี วัฒนธรรมของประเทศไทย โดยยึดหลักการสากลว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน แห่งเมืองเวนิซ ปี 1964 (The Venice Charter) เป็นหลักการหนึ่ง ในการร่างเนื้อหาสาระภายในระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน คือ

1.การจำแนกการอนุรักษ์ออกเป็น 3 ลักษณะ คือ 1.การสงวนรักษา คือ การรักษาให้คงสภาพเดิม 2.การปฏิสังขรณ์ คือ การทำให้กลับสู่สภาพอย่างที่เคยเป็นมา 3.การบูรณะ คือ การซ่อมแซมปรับปรุงให้มีรูปทรงลักษณะกลมกลืนเหมือนของเดิม แต่แสดงความแตกต่างระหว่างของเดิมและสิ่งที่ทำให้ชัดเจน

2.ให้มีการสำรวจและบันทึกสภาพโบราณสถานอย่างละเอียดก่อนลงมือบูรณะ

3.การบูรณะให้พิจารณาแยกแยะคุณค่าโบราณสถานและเน้นการรักษาคุณค่าที่เด่นที่สุดเป็นหลักแต่ให้คำนึงถึงคุณค่ารองด้วย

4.อนุญาตให้รื้อส่วนต่อเติมแก้ไขที่ทำให้คุณค่าเดิมเสียออกได้

5.การอนุรักษ์ให้คำนึงถึงภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อมรอบโบราณสถานด้วย (กรมศิลปากร 2528 230)

ความมุ่งหมายร่วมกันในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในฐานะทั้ง 3 ฐานะ ได้แก่ (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล 2530 13 – 38)

1.การอนุรักษ์ในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์อารยธรรมเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ข้อมูลที่สำคัญที่สุดในงานประวัติศาสตร์นั่นก็คือ สิ่งที่ยังบันทึกไว้ด้วยตัวอักษรอย่างมีระเบียบ สิ่งที่ยังบันทึกไว้อย่างมีระบบนี้เอง จะมีคุณค่าในลักษณะที่เรียกกันทั่วไปว่าเอกสาร การศึกษาประวัติศาสตร์อารยธรรมโดยทั่วไปแล้ว สิ่งที่มีคุณค่าประโยชน์ในฐานะเอกสารก็คือบรรดาโบราณสถานที่ยืนยันคงสภาพมาจนถึงปัจจุบัน การศึกษาประวัติศาสตร์อารยธรรมในช่วงสมัยประวัติศาสตร์มักจะใช้เอกสารทั้งที่เป็นวัตถุโบราณสถานประกอบไปกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ แต่ในกรณีเช่นยุคต้นประวัติศาสตร์ในประเทศไทยมีการบันทึกเอกสารทางตัวอักษรน้อยมากหรือเกือบไม่มีเอกสารโบราณสถานโบราณวัตถุจึงเป็นหลักฐานที่สำคัญที่ช่วยบันทึกส่วนหนึ่งปรากฏเป็นข้อเท็จจริงในยุคสมัยนั้น ดังนั้นการรักษามรดกศิลปสภาพใด ๆ ที่ผิดแตกต่างไปจากสภาพจริงก็คือการทำลาย ยิ่งจงใจเปลี่ยนแปลงมากเท่าไรก็ยิ่งทำให้เอกสารไร้ประโยชน์หมดสภาพใช้การต่อไป

2.การอนุรักษ์ในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ผลทางการสร้างสรรค์ตามความเป็นจริง โบราณสถานเกือบทั้งหมด มักจะมีรูปแบบที่เป็นงานสถาปัตยกรรม ดังนั้นในสภาพการณ์เช่นนี้ จึงต้องผ่านการออกแบบ และสร้างทำขึ้นตามกระบวนการช่าง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่จะแสดงให้เห็นถึงพื้นเพการกินอยู่หรือวัฒนธรรมของชุมชนในขณะนั้น ในขณะที่เดียวกันการสร้างของช่างหรือวงการช่างก็ย่อมจะมีพัฒนาการไม่ว่าโดยประสบการณ์ในกลุ่มช่างเองหรือได้รับอิทธิพลจากภายนอก ซึ่งแสดงถึงศิลปกรรมอันเกิดจากความจรรโลงใจในยุคสมัย ความสำเร็จผลทั้งในการออกแบบและการสร้างสรรค์ จะเป็นข้อมูลที่ชี้ให้เห็นถึงความเจริญทางปัญญาและเทคนิควิธีการอย่าง

มากมาย ฉะนั้นสถานะของเมืองทั้งเมือง ผัง อาคาร ตัวอาคารขนาดต่าง ๆ ตลอดจนลวดลายที่ประดับอาคารชิ้นเล็ก ๆ ก็ล้วนแต่มีค่าในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ผลทางการสร้างสรรค์ทั้งสิ้น การเปลี่ยนแปลงสภาพโบราณสถานตั้งแต่ขนาดเล็ก อาทิเช่น ทูบทำลายปูนปั้นเดิมออก การเสริมแต่งอาคารให้เต็มรูปโดยพลการก็ล้วนแต่เป็นการทำลายทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าช่างในปัจจุบันอาจจะฝีมือไม่แพ้ช่างสมัยโบราณก็ตามแต่โดยที่ต่างยุคต่างสมัย จิตวิญญาณในการแสดงออก ก็ย่อมแตกต่างกันเป็นธรรมดา

3. การอนุรักษ์ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบการดำรงชีพของชุมชนสังคมในปัจจุบัน คือประโยชน์หน้าที่ที่มีต่อสังคมปัจจุบันและนักวางแผนก็มักจะเพ่งเล็งในแง่ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่อ้างอิงกันเสมอ ๆ ก็คือ ประโยชน์อันเกิดจากอุตสาหกรรมท่องเที่ยว แต่ความเป็นจริงนั้น การพิจารณาในแง่ประโยชน์ดังกล่าว จะเป็นเพียงประโยชน์ส่วนเดียวเท่านั้น เพราะประโยชน์อันแท้จริงในแง่เศรษฐกิจ สังคมในระดับแรกนั้น โบราณสถานต่าง ๆ จะเป็นองค์ประกอบที่สร้างความมั่นคงทางจิตใจ ที่แสดงให้เห็นว่าสังคมที่ตนดำรงอยู่มีใช้สังคมหลักลอยทางวัฒนธรรม มีการพัฒนาต่อเนื่องกันมาในระยะเวลายาวนานนับพันปี ขณะเดียวกัน ก็จะช่วยสร้างเอกภาพทางวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นทั้งในระดับภูมิภาคและประเทศ

การอนุรักษ์ไม่ว่าจะเป็นการอนุรักษ์ในรูปแบบใดก็ย่อมเป็นผลเพื่อแสดงออกถึงความสามารถและความเข้าใจอันเป็นเหมือนการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุของภูมิภาคต่าง ๆ ที่ยังคงเอกลักษณ์ของแต่ละภูมิภาคไว้ เพื่อแสดงให้เห็นว่ารูปแบบและเอกลักษณ์ของแต่ละภูมิภาคของแต่ละพื้นที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาในระดับใด และมีความเจริญรุ่งเรืองในเรื่องศิลปะในเรื่องวัฒนธรรมประเพณีเป็นมาอย่างไร ส่วนนี้จึงเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้เราเข้าใจได้ว่า การสร้างโบราณสถานสร้างศิลปวัฒนธรรมมีความเป็นมาอย่างไร และการอนุรักษ์จึงเป็นการอนุรักษ์เพื่อให้อยู่ในรูปแบบเดิมมากที่สุด

ความมุ่งหมายที่จะต้องให้มีการอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมมีดังต่อไปนี้ (ไขแสง ศุขะวัฒนะ 2528 31)

1) การอนุรักษ์เป็นการสงวนรักษาไว้ซึ่งงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าอย่างมาก เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติที่จะต้องรักษาไว้ตราบนานเท่านาน ทั้งนี้ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้เห็นและศึกษาหาความรู้จากสิ่งเหล่านี้

2) โบราณสถานที่ดี งานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ดี แม้จะเลียนแบบสร้างขึ้นใหม่อย่างเหมือนของเก่าทุกประการ แต่ก็ไร้ซึ่ง “วิญญาณ” ที่เคยมีอยู่ในของเก่านั้น ยกตัวอย่างโบราณสถานเป็นสิ่งเก่าแก่ที่มีคุณค่า เราไม่ควรที่จะสร้างสิ่งใหม่ขึ้นมาแข่งขันเพื่อทดแทน เพราะถ้าสร้างขึ้นใหม่สิ่งนั้นก็ไม่ใช่โบราณสถาน ดังนั้นจึงต้องมีการอนุรักษ์งานของเก่าที่มีคุณค่าเอาไว้

3) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษได้ก่อสร้างเอาไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งคุณงามความดีของบรรพบุรุษ เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

4) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชนิดได้กลายเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจก่อให้เกิดความรักและความสามัคคีระหว่างกลุ่มชนในชาติ เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

4) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นหลักฐานที่ดีในการศึกษาด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์และโบราณคดี เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

5) โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรม ที่มีคุณค่าดังได้กล่าวมาแล้วเหล่านี้ ส่วนใหญ่สามารถใช้เป็นแหล่งของการพักผ่อนหย่อนใจ การท่องเที่ยว และทัศนศึกษาได้ ย่อมก่อให้เกิดผลดี

ทางด้านจิตใจแก่ผู้มาเยือน และผลดีทางด้านเศรษฐกิจแก่ท้องถิ่น ตลอดจนประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม ซึ่งเราจำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

หน้าที่การบริหารของเจ้าอาวาส

กล่าวถึงการบริหารจัดการเพื่ออนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุที่ต้องมาศึกษาว่าหน้าที่ในการดูแลรักษาโบราณสถานและโบราณวัตถุส่วนใหญ่จะอยู่ในสถานที่ใดมากที่สุดและส่วนใหญ่มักจะเป็นวัดด้วย เหตุนี้จึงหนีไม่พ้นที่จะต้องเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสที่จะต้องดูแลรับผิดชอบในส่วนต่าง ๆ แต่ก็ไม่ได้ทั้งหมดเสมอไปเพราะบางวัดก็จะมีกรมศิลปากรมาคอยดูแลการบริหารในกระบวนการทางสังคม ซึ่งพิจารณาได้เป็น 3 ทาง คือ

1. ทางโครงสร้าง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชาตามลำดับขั้นตอนของสายการบังคับบัญชา

2. ทางหน้าที่ เป็นขั้นตอนของหน่วยงานที่ระบุหน้าที่ บทบาท ความรับผิดชอบและเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อให้สำเร็จตามเป้าหมาย

3. ทางปฏิบัติการ เป็นกระบวนการบริหารดำเนินการในสถานการณ์ที่บุคคลต่อบุคคลกำลังมีปฏิสัมพันธ์กันหรือร่วมทำปฏิริยาเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน (Fayol, Henri 1964 39)

ศาสนามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ สำหรับประเทศไทยถือว่าศาสนาเป็นสถาบันหลักของชาติหนึ่งในสามสถาบันหลักอันได้แก่ ชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ จึงถือได้ว่าพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวพันกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี และการขัดเกลาทางสังคม ถ้าพิจารณาองค์ประกอบของพระพุทธศาสนานั้น ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรมคำสั่งสอน มีพระสงฆ์เป็นผู้เผยแผ่พระธรรมให้แก่อุบาสกอุบาสิกาหรือประชาชน พื้นฐานทางสังคม กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมแล้วจะเห็นได้ว่าไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ (พระมหานุกติ จันทราลักษณ์ 2546)

วัดเป็นศูนย์กลางทางศาสนา และวัฒนธรรม ที่ผู้คนใช้เป็นบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิต และเป็นเอกลักษณ์ของสังคมซึ่งจะพบได้จากการแสดงออกทาง ศิลปะ วรรณคดี คติธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี เป็นต้น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันวัดและพระสงฆ์ยังมีบทบาทเกี่ยวข้อง กับการเป็นอยู่ของคนในสังคมตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย พระสงฆ์นอกจากจะมีบทบาทเป็นผู้นำทางกิจกรรม เป็นผู้นำทางด้านจิตใจของคนในสังคมแล้วพระสงฆ์ยังมีบทบาทต่อสังคมส่วนรวมในด้านต่าง ๆ มากมาย เช่น การพัฒนาสังคม การสังคมสงเคราะห์ สงเคราะห์ผู้ตกทุกข์ได้ยาก ผู้ที่ได้รับความลำบากหรือกระทำการช่วยเหลือแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) 2545 87) วัดและพระสงฆ์มีอิทธิพลต่อความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ซึ่งจะช่วยสร้างสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขส่งผลต่อความมั่นคงของประเทศได้เป็นอย่างดี

พระสงฆ์ในประเทศ ซึ่งมีจำนวนมากมีความรู้ความเข้าใจว่า การพัฒนาที่สำคัญที่สุด คือ การพัฒนาคน ก็จะได้ออกไปช่วยกันชี้แจงให้ประชาชนและผู้นำประเทศเข้าใจ เพราะพระสงฆ์มีโอกาสพบปะสนทนากับคนทุกระดับ และวัดเป็นทรัพยากรที่มีค่าของสังคม ทั้งที่ดิน สิ่งก่อสร้างศาสนสถาน บุคลากร เงิน ศรัทธา จะมีการบริหารจัดการอย่างไรจึงจะทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่สังคมตามอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนา (พระมหานุกติ จันทราลักษณ์ 27).สภาพปัญหาของวัด และพระสงฆ์คือผู้เข้ามาบวช ในปัจจุบันมิได้มีการเลือกสรร ขาดความพิถีพิถัน บางรูปมุ่งบวชตามประเพณี มิได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยอย่างแท้จริง จึงทำผิดวินัยหลาย ๆ อย่าง การวางตัวของพระไม่

เหมาะสมขาดความสำรวม บางวัดมุ่งในการพัฒนาวัตถุอาคารสถานที่มากกว่าการศึกษาหรือมากกว่าการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของประชาชนในชุมชน (กรมการศาสนา 35)

กระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้สังคมไทยในปัจจุบันเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาประเทศมุ่งเน้นการพัฒนาความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนเป็นสังคมเมือง ความสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยกันของคนในชุมชนในสังคมเปลี่ยนไปเป็นต่างคนต่างอยู่ เป็นสังคมบริโภคนิยม ความเสื่อมถอยทางศีลธรรมจริยธรรมมีมากขึ้น และขาดศรัทธาในพระพุทธศาสนา วิถีชีวิตของคนไทยเริ่มห่างไกลจากวัดมากขึ้นทุกทีเป็นปัญหาสังคมมากขึ้นเรื่อย ๆ ปัญหาที่เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาที่สังเกตได้จากปรากฏการณ์ทางสังคมไทยหลายประการ เช่น ผู้เข้าวัดส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ส่วนวัยรุ่นหนุ่มสาวไม่นิยมเข้าวัด อันเนื่องมาจากสาเหตุคือ พระภิกษุบางส่วนกระทำผิดหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและปฏิบัติตนไม่ก่อให้เกิดศรัทธาต่อประชาชน มีการสร้างโบสถ์วิหารเกินความจำเป็น วัดบางวัดอาศัยกลวิธีทางการธุรกิจดึงดูดให้คนยินยอมบริจาคทรัพย์เพื่อตอบแทนทางวัตถุเป็นสำคัญ (ประเวศ วะสี 2545 75)

การบริหารจัดการองค์กรใดก็ตาม จุดมุ่งหมายที่สำคัญอยู่ที่ต้องการให้บรรลุจุดประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ เกิดประสิทธิผลอยู่เสมอ ทั้งนี้ย่อมจะต้องอาศัยองค์ประกอบหลายประการ คือ คนหรือบุคลากร (Man) เงินหรืองบประมาณ (Money) วัสดุอุปกรณ์ (Material) การจัดการหรือเทคนิคในการบริหาร (Management) องค์ประกอบทั้ง 4 ประการมีความสำคัญมาก แต่องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการบริหารจัดการองค์กรก็คือ คนหรือ บุคลากร ในการบริหารจัดการในองค์กรทางศาสนา เช่นวัด และโบราณสถานจะสามารถจะเจริญรุ่งเรือง เป็นที่ร่มรื่น เป็นที่ศรัทธาและอำนวยความสะดวกแก่ชุมชนมากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับคน บรรดาสิ่งก่อสร้างโบสถ์ วิหาร ลานเจดีย์ ศาลาการเปรียญ วัสดุอุปกรณ์ และการเงิน จะมีความสมบูรณ์เพียงใดก็ไม่ได้มีความหมาย ถ้าบุคลากรเหล่านั้นไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอในการปฏิบัติงาน ให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (บุญช่วย จันทร์เหาะ 2547)

การบริหารจัดการวัดให้มีประสิทธิภาพขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหารจัดการของพระภิกษุสามเณรภายในวัดเป็นสำคัญ เจ้าอาวาส ซึ่งเป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ระดับต้น ซึ่งมีหน้าที่ในการบริหารจัดการวัดในด้านต่าง ๆ เจ้าอาวาสซึ่งเป็นผู้นำเบื้องต้น นับเป็นปัจจัยสำคัญในการนำองค์กรไปสู่เป้าหมายแห่งความสำเร็จ ทั้งนี้เพราะเจ้าอาวาสเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจกำหนดนโยบายและบริหารบุคลากรในองค์กร ให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ในการปฏิบัติงานของบุคลากรจำเป็นต้องมีความสามัคคีและทำงานให้สอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างผู้นำกับผู้ตาม เจ้าอาวาสนั้นมีภารกิจการบริหารจัดการวัดตามอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาส ตามภารกิจของคณะสงฆ์ คือ ด้านการปกครอง ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม ด้านศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการสาธารณูปการ และด้านการสาธารณสงเคราะห์ (ธีรวุฒิ ทองโอสฐ์ 2546)

เจ้าอาวาสที่มีความสามารถพิเศษเฉพาะตัวมีภาวะผู้นำ มีกระบวนการและวิธีการปฏิบัติงาน สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน รวมทั้งมีการพัฒนาตนเองให้สมบูรณ์พร้อมในด้านธรรมวินัย จะส่งผลโดยตรงต่อศรัทธาความเชื่อถือของพุทธศาสนิกชน ซึ่งจะช่วยให้การปฏิบัติศาสนกิจทุกอย่างบรรลุตามวัตถุประสงค์โดยง่าย (พระมหาสุริยา หอมวัน 2544)เจ้าอาวาสจึงต้องมีการกิจที่ต้องรับผิดชอบต่อการบริหารจัดการวัดในทุก ๆ ด้าน โดยให้พระภิกษุสามเณรในวัดทุกรูปได้ศึกษาและปฏิบัติอย่างเต็มความสามารถ ให้เกิดประสิทธิภาพซึ่งสอดคล้องกับกรมการศาสนา กล่าวว่าการบริหารวัดคือการปกครองบังคับบัญชากำกับดูแล แนะนำ สั่งสอนภิกษุสงฆ์ สามเณร และฆราวาสผู้อยู่

ในวัดให้มีความเป็นระเบียบ เรียบร้อยให้อยู่ในศีลธรรมอันดีและดำเนินกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ของวัดให้สำเร็จด้วยดีมีประสิทธิภาพสูงสุด เจ้าอาวาสจึงต้องมีการกิจที่ต้องรับผิดชอบต่อการบริหารจัดการ โดยให้พระภิกษุสามเณรในวัดทุกรูปได้ศึกษาและปฏิบัติอย่างเต็มความสามารถ และเกิดประสิทธิภาพสูงสุด แต่ปัญหาที่ทำให้การบริหารจัดการวัดขาดประสิทธิภาพ ก็คือเจ้าอาวาสจำนวนมากที่ยังขาดทักษะในการบริหารจัดการวัด ไม่มีศักยภาพในการพัฒนาวัด ไม่มีความรู้ในการสั่งสอนประชาชน เจ้าอาวาสจำนวนมากยังปล่อยปละละเลยพระภิกษุสามเณร ในปกครองให้ประพฤติปฏิบัติไปตามยถากรรม ไม่มีการศึกษาอบรมพระธรรมวินัย จึงส่งผลต่อประสิทธิภาพการบริหารจัดการวัด (ธีรวิทย์ ทองโอษฐ์ 2546 : 62)

ทักษะการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาส ในปัจจุบัน ก็นับว่าอยู่ในระดับปานกลาง แต่ก็ยังมีปัญหาอุปสรรคในบางประการหรือในบางเรื่องเกี่ยวกับในการบริหารจัดการวัด ด้วยเหตุนี้เจ้าอาวาสต้องมีทักษะในการบริหารจัดการวัดเพื่อให้งานในกิจการคณะสงฆ์บรรลุวัตถุประสงค์ตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎมหาเถรสมาคม และพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราช ทักษะการบริหารจัดการวัดที่สำคัญที่เจ้าอาวาสจำเป็นต้องมีคือทักษะทางด้านเทคนิค ทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ และทักษะด้านความคิด ซึ่งหากเจ้าอาวาสมีทักษะทั้งสามด้านจะช่วยให้เจ้าอาวาสสามารถบริหารจัดการวัด โบราณสถานและกิจการคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และจะเป็นประโยชน์ต่อความเจริญก้าวหน้าและความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาต่อไปในอนาคต

ด้วยเหตุนี้ การบริหารจัดการโบราณสถานเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เจ้าอาวาสและผู้ที่เกี่ยวข้องต้องมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและให้ความรู้และเข้าใจในการบริหารการจัดการงานของวัดและเข้าใจระเบียบการของกฎหมายต่าง ๆ ว่าเราสามารถทำอะไรได้บ้างและทำอะไรไม่ได้บ้าง ดังนั้น ความหมายในการบริหารการจัดการโบราณสถานและโบราณวัตถุให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จึงขึ้นอยู่กับผู้ที่อยู่ในพื้นที่ร่วมมือกันกับเจ้าอาวาสและผู้ปกครองทั้งองค์กรส่งเสริมและองค์การบริหารส่วนตำบล อันมีผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เป็นผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งและเข้าใจเข้าร่วมด้วยตามทฤษฎีการบริหารจัดการดังประมวลมา ก็พอที่จะสามารถทำให้ประสบผลสำเร็จได้ไม่ยาก

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ (2538),คู่มือการบริหารศึกษาคณะสงฆ์, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมศาสนา,
- กรมศิลปากร (2528).ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. 2528, กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร,
- กรมการศาสนา, คู่มือการบริหารและการจัดการวัดฉบับย่อ, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา
- ไชแสง ศุขะวัฒนะ,(2528).การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร,
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), (2545) การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา, กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก,
- พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ) (2545). การคณะสงฆ์และการศาสนา, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- พระครูวิสุทธิธานันท์คุณ (สุรศักดิ์ วิสุทธิจาโร (2557). การบริหารจัดการวัดเพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา. หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช
พระมหาบุญพิเศษฐ์ จันทรเมืองเส.(2553).การจัดการการท่องเที่ยวในพระอารามหลวงชั้นเอกใน
เกาะรัตนโกสินทร์. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการ
ศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชา การวางแผนและการ
จัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม.

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคลโล), (2548).การบริหารวัด, นครปฐม : เพชรเกษมการพิมพ์,
สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ,(2544).แกนหลักแนวทางการปฏิรูปกระบวนการ
เรียนรู้ และเกณฑ์การประเมินโรงเรียนปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้,
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา,

พระมหาอนุศักดิ์ จันทรลักษณ์ (2546).”ปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาการบริหารจัดการวัดของเจ้า
อาวาสในจังหวัดมหาสารคาม”, รายงานการค้นคว้าอิสระ ศีลภาสตรมหาบัณฑิต สาขา
การศึกษานอกระบบ, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,

พระมหาสุริยา หอมวัน,(2544) “บุคลิกภาพของเจ้าอาวาสที่พึงประสงค์ : กรณีศึกษาพระภิกษุ
สามเณรวัดสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ”, สารนิพนธ์ศิลป
ศาสตรมหาบัณฑิต,(สาขาวิชาการบริหารองค์การ),(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกริก,
สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ,(2544).แกนหลักแนวทางการปฏิรูปกระบวนการ
เรียนรู้ และเกณฑ์การประเมินโรงเรียนปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้, กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์การศาสนา,

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม (2550) แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน
สำหรับพระสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน,
สมชาติ จีงสิริอารักษ์,(2548).แนวคิดในการอนุรักษ์โบราณสถานในศตวรรษที่ 19 ของอังกฤษ,
กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร,

ราชบัณฑิตยสถาน,(2538).พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, พิมพ์ครั้งที่ 5,
กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน,

วีระ โรจน์พจน์รัตน์, (2528).การวางแผนอนุรักษ์โบราณสถาน, รายงานการสัมมนาเรื่อง การอนุรักษ์
โบราณสถานสุโขทัย ณ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, 17-21 มกราคม

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล,(2530) “รายงานการสำรวจโบราณสถานเมืองสุโขทัยเก่า”, เมืองโบราณ, เล่มที่
4 ปีที่ 1, ตุลาคม-ธันวาคม

บุญช่วย จันทรเห้า,(2547) “.พฤติกรรมการบริหารของเจ้าอาวาสที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานวัดในเขต
การปกครองคณะสงฆ์จังหวัดกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต
(สาขาการบริหารการศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร,

ประเวศ วะสี, (2545).พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม : หลักการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์,
กรุงเทพมหานคร : สำนักงานสภาพัฒนาบวรราชภัฏ,

ธีรวุฒิ ทองโอสฐ์,(2546) “การศึกษาการปฏิบัติศาสนกิจของเจ้าอาวาสในจังหวัดร้อยเอ็ด”,
วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,

Appledyard Donala,(1979).The Conservation of European Cities, (Cambridge:The
M.I.T.Press,

Fayol, Henri, (1964).General and industrial management, (London : Pittman & Sons,